

· Πρὸς τὴν τότε κρατοῦσαν μηχανικὴν περὶ κόσμου θεωρίαν ἐπειράθη νὰ ἀντιτάξῃ ὁ E u d w o r t h πλατωνίζον νοησιοκρατικὸν σύστημα, ἐν ᾧ ὅμως αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι (ἤκιστα ὀρθῶς νοούμεναι) συμφύρονται πρὸς τὰς χριστιανικὰς περὶ θεοῦ καὶ ἀγγέλων ἐννοίας¹. Εἰς εὐδοκίμησιν δὲ καὶ διάδοσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λωκίου συνετέλεσε πλεῖστον ὁ περιώνυμος μαθηματικὸς καὶ φυσικὸς Ἰσαὰκ Νεύτων (1642—1727). Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Ἐγγελος παραλείπει μὲν νὰ παραστήσῃ τὰς θεμελιώδεις διδασκαλίας τοῦ ὑπερόχου ἀνδρὸς ὑποτιμᾷ δὲ αὐτὸν καὶ κακίζει ὡς περιφρονήσαντα τὴν μεταφυσικὴν καὶ ἔχοντα σύμβολον τὸ «Φυσική, φυλάττου τὴν Μεταφυσικὴν». Ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει, λέγει, τὸ αὐτὸ καὶ τὸ «Ἐπιστήμη, φυλάττου τὴν νόησιν»· ἐπιλέγει δὲ ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀνευδότης παραλείπουσι τὴν διερεΐνησιν τῶν οἰκειῶν ἐννοιῶν. Οὕτω καὶ ὁ Νεύτων ἐνόμιζεν ὅτι εἶχε νὰ ἀσχολῆται περὶ φυσικὰ πράγματα καὶ οὐχὶ περὶ ἐννοίας, μετεχειρίζετο τὰς ἐννοίας ὡς αἰσθητὰ ὄντα· ὅπως τὸ ἐναντίον ἐποίει ὁ Böhme, ὅστις τὰ αἰσθητὰ ἐλάμβανεν ὡς ἐννοίας².

10. Ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐμπειρίαν τοῦ Λωκίου καὶ τοῦ Νεύτωνος, οὐχ ἦττον δὲ πάλιν ἀντίθετος πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Σπινόζου τὴν περὶ μιᾶς καὶ καθολικῆς οὐσίας, φαίνεται ὁ ἐπιφανὴς Γερμανὸς φιλόσοφος Λεϊβνίτιος. Ὁ Γοδεφρεΐδος Γουλιέλμος Leibniz ἐγεννήθη τῷ 1646 ἐν Λιψία, ἐνθα ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ νομικὴν ὕστερον δ' ἐν Ἰένῃ μαθηματικά³. Ἐν Λιψία ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας διὰ τῆς πραγματείας «De principio individui», ὕστερον δ' ἐν Altdorf διδάκτωρ τοῦ δικαίου. Τῷ 1762 ἦλθεν εἰς Παρισίους, εἰσήχθη διὰ τοῦ μεγάλου μαθηματικοῦ Huygens εἰς τὰ ἀνώτερα μαθηματικά καὶ κατώρθωσε βραδύτερον (τῷ 1677) νὰ ἐφεύρῃ τὸν διαφορικὸν λογισμόν. Μετὰ τέσσαρα δ' ἔτη μετέβη εἰς Λονδῖνον, ὅπου ἐγνώρισε τὸν Νεύτωνα καὶ ἄλλους λογίους. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα ἐγένετο βιβλιοθηκᾶριος ἐν Ἀννοβέρῳ, ὅπου ἐπεχείρει ἀποδημίας εἰς πολλοὺς τόπους χάριν μελετῶν. Διατρίβων δ' ἐν Βερολίνῳ καὶ ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς οἰκειότητος πρὸς τὴν βασίλισσαν Σοφίαν Charlotte εἰσηγήσατο τὴν ἴδρυσιν Ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν, ἧς καὶ ἐγένετο

βούλησις δὲν εἶναι δεσποτικὴ ἀλλ' ἔλλογος ἐκδηλουμένη διὰ νόμων καὶ καθοριζομένη δι' ἀκολουθῶν διατάξεων. (Αὐτ. 442. 444).

¹ Ὁ Eudworth ἔγραψεν ἀξιόλογον ἔργον: The true intellectual System of the Universe.

² Αὐτ. 446—449.

³ Αὐτ. 449—473.

πρόεδρος. Ἐτελεύτησεν ἐν Ἀννοβέρῳ τῷ 1716 ἐν ἡλικίᾳ 70 ἐτῶν¹. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις οὐ μόνον περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀλλὰ καὶ περὶ πολλὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας ἰδίᾳ δὲ τὴν μαθηματικὴν ἠσχολήθη ἐνδελεχῶς καὶ τελεσφόρως, συνεκρότησε σύστημα ἰδεοκρατικόν, νοησιοκρατικόν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Σπινόζαν παραδέχεται ὁ Λεϊβνίτιος ἀντὶ τῆς ἀπλῆς καὶ καθολικῆς οὐσίας τὴν ἀπόλυτον πολλότητα, ἀπειρον πλῆθος μερικῶν οὐσιῶν, ἃς ὀνομάζει μονάδας. Αὗται οὔτε ἐνυλοὶ εἶναι οὔτε ἐκταταί, οὔτε γίνονται οὔτε ἀπόλλυνται κατὰ φυσικὸν τρόπον ἀλλὰ δύναται νὰ λάβωσιν ἀρχὴν καὶ τέλος μόνον διὰ τοῦ θεοῦ. Αἱ μονάδες δὲν θεωροῦνται ὡς ἀφηρημέναι ἐνάδες ἀλλὰ χαρακτηρίζονται ὡς τὰ οὐσιώδη εἶδη τῶν Σχολαστικῶν ἢ αἱ ἐντελέχειαι τοῦ Ἀριστοτέλους, καθαρὰ ἐνέργειαι. Ἐκάστη λοιπὸν μονὰς ὡς ἐντελέχεια, ὡς ἀπλῆ οὐσία, δὲν μεταβάλλεται ὑπὸ ἄλλης οὐδ' ἔχει πρὸς ἑτέραν αἰτιώδη σχέσιν· εἶναι αὐτοτελὴς καὶ ἀνεξάρτητος· ἡ μόνη δυνατὴ συνάφεια τῶν μονάδων πρὸς ἀλλήλας εἶναι ἡ τῆς ἁρμονίας². Ἐχουσι δὲ ἀναγκαίως αἱ μονάδες ποιότητάς τινας, ἐσωτερικὰς ἐνεργείας, δι' ὧν διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων. Ὑπάρχει δηλαδὴ εἰς ἐκάστην αὐτῶν, καίπερ οὔσαν μίαν καὶ ἀπλῆν, πλῆθος παραστάσεων³ διαφερουσῶν κατὰ τὴν ἐνάργειαν καὶ σαφήνειαν⁴. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ περὶ τὴν σαφήνειαν τῶν παραστάσεων διαφορᾶς προέρχεται ἡ βαθμολογικὴ διάκρισις τῶν μονάδων ὡς ἀπλῶς παριστωσῶν καὶ ὡς αὐτοσυνειδήτων⁵. Ἡ παθητικότης τῶν μονάδων εἶναι ἡ ὕλη, τουτέστιν ἡ σκοτεινότης τῶν παραστάσεων, ἡ νάρκη, ἡ μὴ φθάνουσα εἰς ἐνέργειαν. Ἀθροίσματα δὲ μονάδων εἶναι τὰ σώματα, ὧν ἡ

¹ Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Λεϊβνιτίου σπουδαιότατα εἶναι α) τὸ κατὰ τοῦ Νεύτωνος στρεφόμενον Νέον δοκίμιον (Nouveaux essais sur l'entendement humain), β) ἡ κατὰ παράκλησιν τῆς βασιλίσσης Σοφίας συγγραφεῖσα Θεοδικία (Theodicée) καὶ γ) ἡ ἐν Βιέννῃ, ἔνθα ὁ φιλόσοφος διέτριψε τῷ 1713, χάριν τοῦ πρίγκιπος τῆς Σαβοΐας συνταχθεῖσα περίληψις τοῦ συστήματος αὐτοῦ, τῆς Μοναδολογίας.

² Αὐτ. 455 ἐξ.

³ Ἡ μονὰς ἔχει παραστατικὴν δύναμιν, ἐνέργειαν, δι' ἧς χωρεῖ ἀπὸ ἀντιλήψεως εἰς ἀντίληψιν· ἡ ἐνέργεια αὕτη καὶ μεταβολὴ τοῦ παριστάναί εἶναι τάσις καὶ ὄρεξις (appetitus) ἐνυπάρχουσα ἐν ταῖς μονάσιν. (Αὐτ. 457 ἐξ. 459 ἐξ.).

⁴ Ἐκάστη μονὰς εἶναι παράστασις τοῦ σύμπαντος, εἶναι δυνάμει ὁλότης, ὁ ὅλος κόσμος. Ὅποτε δ' ἐκάστη μονὰς κατοπτρίζει τὸ σύμπαν, ἔπεται ὅτι θὰ ἠδυνάμεθα ἔκ τινος ψήγματος ἄμμου νὰ κατανοήσωμεν τὸ σύμπαν ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀναπτύξει, ἐὰν ἐγινώσκομεν ὅλως τὸ ψῆγμα ἐκεῖνο. (Αὐτ. 469).

⁵ Ἐνταῦθα ὁ ὄρος «παράστασις» φαίνεται ἀπρόσφορος· διότι διὰ τούτου νοοῦμεν συνήθως τὴν συνειδήσιν, ἐνῶ ὁ Λεϊβνίτιος παραδέχεται καὶ ἀσυνειδήτους παραστάσεις. (Αὐτ. 460).

συνέχεια είναι ἡ τάξις, ἡ ἔκτασις. Διακρίνονται ἀκριβέστερον αἱ μονάδες εἰς ἀνοργάνους καὶ ἐνοργάνους καὶ συνειδητάς· ἀνόργανοι μὲν εἶναι, ὅταν ἀπὸ τοῦ συμπλέγματος αὐτῶν λείπη ἡ ἐπικρατοῦσα μονάς· ἐνόργανοι δέ, ὅταν ὑπάρχη αὐταῖς τοιαύτη μονὰς τῶν ἄλλων δεσπύουσα, κέντρον τι καὶ ψυχὴ· τέλος δὲ συνειδηταὶ εἶναι, ὅταν ἡ ψυχὴ αὐτῶν φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀναγκαίων καὶ αἰδίων ἀληθειῶν¹, τῆς ὑπερτάτης αἰτίας καὶ σκοποῦ τοῦ κόσμου. Ἄϊδιος ἀλήθεια εἶναι ἡ συνείδησις τοῦ καθ' αὐτὸ καθολικοῦ καὶ ἀπολύτου, τοῦτο δὲ εἶναι ὁ Θεός, ἡ μονὰς τῶν μονάδων, ἡ ἀπόλυτος μονάς. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ τῶν αἰδίων ἀληθειῶν καὶ ἐννοιῶν, ἡ ἐνότης τοῦ δυνατοῦ καὶ πραγματικοῦ, ἡ ἀπόλυτος συνάφεια τῶν ἀντιθέτων ἐννοιῶν (ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ) καὶ τῶν ἀντιθέτων ὄντων (ψυχῆς καὶ σώματος)². Ἐνταῦθα προθυμεῖται ὁ Λεϊβνίτιος νὰ δικαιολογήσῃ τὸ κακὸν δεικνύων ὅτι τοῦτο εἶναι ἀφυκτος ὄρος πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐκ πάντων τῶν δυνατῶν κόσμων ὁ ἄριστος³.

Πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι τῶν μονάδων, κατ' ἀκολουθίαν καὶ πᾶσαι αἱ πράξεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καθορίζονται ἔσωθεν συνωδὰ πρὸς τὴν οἰκείαν φύσιν, εἶναι αὐθόρμητοι ὡς αἱ κλίσεις τῆς μαγνητικῆς βελόνης καὶ κατὰ τὴν ἐννοιαν ταύτην (τῆς αὐθορμησίας) ἐλεύθεροι⁴.

11. Τὸ φιλοσόφημα τοῦ Λεϊβνιτίου, ὅπερ εἶναι ἰδεολογικὸν καὶ νοησιοκρατικόν, διεσάφησε καὶ ἀνήγαγεν εἰς σύστημα, ἔτι δ' ἐν μέρει συνεπλήρωσε καὶ μετερρῦθμισεν ὁ Οὐόλφιος· διὸ καὶ φέρει τὸ ὄνομα ἀμφοτέρων καλούμενον φιλοσόφημα Λεϊβνιτίου—Οὐολφίου. Ὁ Χριστιανὸς W o l f f (1679—1754)⁵ ἐγένετο καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν

¹ Αἱ αἰδίοι ἀλήθειαι ἐρείδονται ἐπὶ δύο θεμελιωδῶν ἀρχῶν, ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως καὶ τῆς τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. (Αὐτ. 461 ἐξ. 463).

² Ἡ σχέσις ψυχῆς καὶ σώματος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ μήτε ὡς φυσικὴ ἐπίδρασις μήτε ὡς θεία συνδρομὴ ἀλλ' ὡς σχέσις διέπουσα πάσας τὰς μονάδας· τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ π ρ ο δ ι α τ ε τ α γ μ έ ν η ἁ ρ μ ο ν ί α. Ὁ θεὸς δηλονότι προδιέταξεν ἐξ ὑπαρχῆς τὴν ἁρμονίαν τῶν μονάδων, τὴν συμφωνίαν ψυχῆς καὶ σώματος (τὴν παράλληλον ὑπαρξίν τῆς σειρᾶς τῶν παραστάσεων τῆς ψυχῆς καὶ τῆς σειρᾶς τῶν κινήσεων τοῦ σώματος), καθ' ὃν τρόπον ὁ τεχνίτης προκαθορίζει τὴν συμφωνίαν δύο ὠρολογίων, ἅτινα δεικνύουσι τὴν αὐτὴν ὥραν, καίτοι δὲν ἐπίδρα τὸ ἓτερον ἐπὶ τὸ ἄλλο. (Αὐτ. 467).

³ Κατὰ τὴν σοφίαν τοῦ θεοῦ ὀφείλομεν, λέγει, νὰ συνομολογήσωμεν ὅτι οἱ νόμοι τῆς φύσεως εἶναι οἱ ἄριστοι. Ἀλλ' ἡ ἀπόφανσις—παρατηρεῖ ὁ Ἐγγελος—ὅτι πάντα εἶναι ἄριστα ὡς ποιηθέντα ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἶναι μὲν εὐσεβῆς ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπαρκές. (Αὐτ. 466).

⁴ Αὐτ. 470.

⁵ Αὐτ. 473—475.

μαθηματικῶν ἐν Ἑλλάδι, ὁπόθεν διαβληθεὶς ὑπὸ τῶν ἀντιθέτων ἠναγκάσθη νὰ φύγη καὶ τότε προσελήφθη εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Μαρβούργου. Ὑστερον ὑπὸ Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου ἀνεκλήθη μετὰ τιμῶν εἰς Ἑλλάδα, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησεν. Ὁ ἀνὴρ διεκρίθη μὲν ὡς μαθηματικὸς κατέστη δὲ περιώνυμος διὰ τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ, ἣτις ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Γερμανίᾳ κρατήσασα ἐκτείνεται εἰς πάσας τὰς μοῖρας τοῦ ἐπιστητοῦ. Προσῆνεγκε δὲ μεγάλας εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς αὐτῷ ὑπηρεσίας ὡς φιλόσοφος καὶ καθόλου ὡς μορφωτὴς καὶ δύναται, εἶπερ τις καὶ ἄλλος, νὰ ὀνομασθῆ διδάσκαλος τῶν Γερμανῶν καταστήσας τὴν φιλοσοφίαν γνῶριμον καὶ οἰκείαν καὶ παραστήσας αὐτὴν διὰ τῆς ἐθνικῆς γλώσσης¹. Ὁ Οὐόλφιος οὐ μόνον προσέδωκεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Λεϊβνιτίου συστηματικότητα καὶ γερμανικὸν χαρακτῆρα ἀλλὰ καὶ διήλλαξε τὰς ἀντιθέσεις τὰς μεταξὺ τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ἐμπειριοκρατίας, οὕτω δ' ἐπεξήτησε νὰ συγκροτήσῃ εὐρύτατον ἐκλεκτικὸν σύστημα. Τὴν φιλοσοφίαν διακρίνει (κατὰ τρόπον θεωρηθέντα μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ὡς ἔγκυρον καὶ αὐθεντικὸν) εἰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν. Καὶ ἐκείνη μὲν περιέχει τὴν Λογικὴν καὶ τὴν Μεταφυσικὴν αὕτη δὲ τὸ φυσικὸν δίκαιον, τὴν ἠθικὴν, τὸ διεθνὲς δίκαιον (πολιτικὴν) καὶ τὴν οἰκονομικὴν. Ἡ Μεταφυσικὴ πάλιν περιλαμβάνει τὴν ὄντολογίαν (διαλαμβάνουσαν περὶ τῶν γενικῶν κατηγοριῶν, τοῦ ὄντος, τοῦ ἑνός, αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος κ.τ.τ.), τὴν κοσμολογίαν (ἐξετάζουσαν τὸν κόσμον καὶ ἀποκλείουσαν τὴν ἱστορίαν τῆς φύσεως), τὴν ὀρθολογικὴν ψυχολογίαν ἢ πνευματολογίαν (πραγματευομένην περὶ τῆς ἀπλότητος καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς) καὶ τὴν φυσικὴν θεολογίαν (ἀποδεικνύουσαν τὴν

¹ Εἶναι σπουδαῖον τὸ ὅτι πολλὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ συνέταξεν ὁ Οὐόλφιος ἐν τῇ μητρικῇ γλώσσῃ. Συνέγραψε δηλαδὴ γερμανιστὶ πλὴν ἄλλων τὰ ἑξῆς: 1) «Ἐλλογοὶ σκέψεις περὶ τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ καὶ τῆς ὀρθῆς χρήσεως αὐτῶν ἐν τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας» (Vernünfige Gedanken von den Kräften des menschlichen Verstandes und ihren richtigen Gebrauch in Erkenntniss der Wahrheit), 1712. 2) «Ἐλλογοὶ σκέψεις περὶ θεοῦ, κόσμου καὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ καθόλου περὶ πάντων τῶν πραγμάτων» (V. G. von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt), 1719. 3) «Περὶ ὧν ἔχει νὰ πράττῃ καὶ νὰ παραλείπῃ ὁ ἀνθρώπος πρὸς προαγωγὴν τῆς ἑαυτοῦ εὐδαιμονίας» (V. G. von der Menschen Tun und Lassen zur Beförderung ihrer Glückseligkeit), 1720. 4) «Περὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων» (V. G. von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen), 1721. 5) «Περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως» (V. G. von der Wirkungen der Natur), 1723. Ὡσαύτως συνέγραψαν γερμανιστὶ ὁ Tschirnhausen καὶ ὁ Θωμάσιος, ἐνῶ ὁ Λεϊβνίτιος ἔγραψεν ἐν λατινικῇ καὶ γαλλικῇ γλώσσῃ. (Αὐτ. 473 ἔξ, 476).

ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ). Ἐν πᾶσι τούτοις μένει ὁ φιλόσοφος πιστὸς εἰς τοὺς κυριωτάτους διορισμοὺς τῶν μονάδων καὶ τῆς θεοδικίας τοῦ Λεϊβνιτίου ἐφαρμόζει δὲ παραπλησίως τῷ Σπινόζα μέθοδον αὐστηρῶς γεωμετρικὴν χρησιμοποιοῦν ἀξιώματα, θεωρήματα, σχόλια καὶ τὰ τοιαῦτα¹. Ὅριζει τὸν κόσμον τῆς συνειδήσεως καὶ ἀναπτύσσει τὴν ὅλην περιοχὴν τῶν ἀνθρωπίνων δοξασιῶν, ὅπερ εἶναι εἰς τὴν γενικὴν μόρφωσιν σπουδαιότατον². Ἔχει δὲ περιεχόμενον μεικτὸν ἐξ ἀφηρημένων ἀρχῶν καὶ ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων, εἰς ὃ προσποιεῖ τὸν τύπον τῆς νοήσεως³.

12. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Οὐόλφριου ἀπαλλαττομένη τῆς ξηρᾶς καὶ τυπικῆς μορφῆς καταλήγει εἰς τὴν δημώδη φιλοσοφίαν, εἰς τὴν κοινὴν τοῦ ἀνθρώπου νόησιν, ἣτις πρεσβεῖ τὰς κυρίας ἀληθείας τῆς τε μεταφυσικῆς καὶ τῆς ἐμπειρίας. Ἐκ τῆς φιλοσοφίας λοιπὸν ἐκείνης προῆλθεν ἡ δημώδης τῶν Γερμανῶν φιλοσοφία, ἧς σπουδαιότατοι ἀντιπρόσωποι εἶναι ὁ Baumgarten, ὁ Crusius καὶ ὁ Mendelssohn. Αὕτη δὴ ἀποφαίνεται τὰ ἀρεστὰ εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν καὶ ὁρμᾶται μὲν ἀπὸ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν συνάπτει δὲ πρὸς ταύτας τὴν ἐμπειρίαν καὶ παρατήρησιν. Προσέχει μάλιστα εἰς τὰς ἀντιθέσεις καὶ ἀντιφάσεις, οἷας ἐμφαίνει ἡ νόησις καὶ ἡ ἔκτασις, ὁ θεὸς καὶ ὁ κόσμος, ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ καὶ τὸ κακὸν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, αἴρει δὲ ταύτας διὰ τοῦ θεοῦ παρατηρῶν ὅτι ἐν τῷ θεῷ πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις διαλύονται⁴.

13. Ἐκ τῆς τοιαύτης διανοήσεως προέκυψεν ἡ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰῶνος, ἣτις ἔχει διαφόρους τροπὰς καὶ εἶναι τὸ μὲν ἀγγλικὴ τὸ δὲ γαλλικὴ τὸ δὲ γερμανικὴ. Καὶ πρῶτον ἐν Ἀγγλίᾳ ἔλαβε μορφὴν ἰδεολογικὴν καὶ σκεπτικὴν διὰ τοῦ Berkeley καὶ τοῦ Hume. Ὁ Γεώργιος Berkeley (1684—1754)⁵ συνάγων τὰ πορίσματα τῆς ἐμπειριοκρατίας καὶ αἰσθησιοκρατίας τοῦ Λωκίου ἀπέφηνε τὰ πράγματα ὡς αἰσθήματα καὶ παραστάσεις, ἐξέλαβε πάντα τῆς ἀνθρωπίνης γνώ-

¹ Ἡ μέθοδος αὕτη ἐφαρμοζομένη καὶ εἰς τὰς κοινοτάτας καὶ αὐτονοήτους προτάσεις καταντᾷ μικρολόγος καὶ σχολαστικὴ. (Αὐτ. 476 ἔξ. 480).

² Ἐν τῇ Μαθηματικῇ (ἐν 4 μικροῖς τόμοις) διαλαμβάνει ὁ Οὐόλφριος περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πολεμικῆς τέχνης. (Αὐτ. 480).

³ Αὐτ. 479.

⁴ Ὁ Ἔγγελος δεικνύει ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διάλυσις τῶν ἀντιφάσεων δὲν εἶναι πραγματικὴ. (Αὐτ. 481 ἔξ.).

⁵ Τὰ κυριώτατα τῶν ἔργων τοῦ Berkeley εἶναι τρία· «Θεωρία τῆς ὁράσεως» (Theory of vision), 1709, «Πραγματεία περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως» (Treatise concerning the principles of human Knowledge), 1710, καὶ «τρεῖς διάλογοι Ὑλά καὶ Φιλόνου» (Three Dialogues between Hylas and Philonous), 1713.

σεως τὰ ὑποκείμενα ὡς ιδέας. Τὸ ἴδιον αὐτοῦ κυριώτατον δίδαγμα εἶναι ὅτι «τὸ «εἶναι» παντός, ὅπερ ὀνομάζομεν πράγμα, εἶναι αἴσθημα καὶ παράστασις», «πάντα τὰ ὑποκείμενα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως εἶναι ιδέαι». Ἐξωτερικὴ μὲν πραγματικότης δὲν ὑπάρχει, ὁ δὲ λεγόμενος αἰσθητὸς κόσμος εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ παραστάσεις, ἅς ὁμως δὲν παράγομεν αὐθαιρέτως ἀλλ' ἔχομεν ἐν ἡμῖν (ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν) ἐμπεποιημένας ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Εἶναι εὐνόητον ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα θεωρία ἰδεολογικῆ λίσαν συγγενῆς πρὸς τὴν τοῦ Μαλεβραγχίου¹.

14. Ἐὰν τὰ ὄντα εἶναι μόνον ὑποκειμενικαὶ παραστάσεις ἢ δὲ ἀπωτάτη αὐτῶν αἰτία (ὁ θεὸς) μένη ἀδιερεύνητος, ἔπεται ἀναγκαίως τὸ ἀδύνατον τῆς γνώσεως. Εἰς τοιαύτην σκέψιν ἔφθασεν ἀκολουθῶς ὁ Δαυΐδ Η u m e (1711—1776)² ὁρμηθεὶς ἀπὸ τῆς αἰσθησιοκρατίας τοῦ Λωκίου καὶ τῆς ἰδεολογίας τοῦ Berkeley. Ἐκκινῶν καὶ οὗτος ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας παραδέχεται ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ πηγὴ τῶν παραστάσεων ἡμῶν, τῶν ἀντιλήψεων καὶ ἐννοιῶν (ιδεῶν). Ἐκ τῶν ἀπλῶν παραστάσεων προέρχονται αἱ σύνθετοι διὰ τῆς συνδέσεως, ἧτις δὲν εἶναι αὐθαίρετος ἀλλὰ συντελεῖται καθ' ὄρισμένους νόμους. Ὅπως δὲ αἱ παραστάσεις εἶναι ὑποκειμενικαί, οὕτως εἶναι ὑποκειμενικὸς καὶ ὁ σύνδεσμος αὐτῶν ὁ θεωρούμενος ὡς ἀναγκαία ἀκολουθία. Καὶ ἡ αἰτιώδης δηλαδὴ συνάφεια εἶναι μόνον ὑποκειμενικὸς συνειρμὸς παραστάσεων προκύπτων ἐξ ὑποκειμενικῆς ἀνάγκης, ἧτοι ἐξ ἀπλῆς συνηθείας· παρατηροῦντες τὴν σταθερὰν ἐπανάληψιν φαινομένων ἐκλαμβάνομεν τὴν χρονικὴν αὐτῶν διαδοχὴν ὡς αἰτιώδη σχέσιν καὶ νομίζομεν ὅτι τὸ Β δὲν ἀκολουθεῖ ἀπλῶς εἰς τὸ Α ἀλλ' ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον αὐτοῦ ἐπακολουθῆμα. Παραπλησίως καὶ ἡ τῆς οὐσίας (ὑποστάσεως) ἐννοια χαρακτηρίζεται ἐκ τοῦ συνήθους συνειρμοῦ τῶν ἐντυπώσεων ἢ ποιοτήτων. Καὶ αἱ ἐννοιαὶ δὲ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικότητος εἶναι ὡσαύτως προϊόντα συνηθείας· προέρχονται ἐξ ὁρμεμφύτων, ἐκ συνήθων συναισθημάτων καὶ κλίσεων. Ἡ αὐτὴ σκέψις ἀκολουθῶς ἐκτείνεται ἐπὶ τὰς ἐννοίας καὶ θεωρίας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνάγκης, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως θεοῦ. Οὕτω πάντα προσλαμβάνουσι τὴν μορφήν τοῦ ἀλόγου, τοῦ ἀδιανοήτου· τὸ ἀληθὲς καὶ ὀρθὸν δὲν εἶναι

¹ Αὐτ. 488—493.

² Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ μνημονευτέα ἰδίᾳ τὰ ἐξῆς· «Πραγματεία περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως» (Treatise on human nature), 1739. «Δοκίμια καὶ πραγματεία περὶ παντοίων ζητημάτων» (Essays and treatises on several subjects, 1742—1745. «Ἐρευνα περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ» (An enquiry concerning human understanding), 1748.

ἔννοια ἀλλὰ προῖον ὁρμῆς καὶ κλίσεως. Τοιαύτη τις εἶναι ἡ σκέψις τοῦ Hume, ἣτις ἔχει κατὰ τοῦτο ἱστορικὴν σπουδαιότητα, ὅτι ἀπέβη ἀφετηρία εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου¹.

15. Πρὸς τὴν σκέψιν τοῦ Hume ἀντετάχθησαν κατὰ πρῶτον συμπολῖται αὐτοῦ, καθηγηταὶ τοῦ πανεπιστημίου ἐν Ἐδιμβούργῳ καὶ Glasgow, οἵτινες πηγὴν τῆς ἀληθείας ἐκήρυξαν τὸν λεγόμενον ὑγιᾶ λόγον, τὸν κοινὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου (common sense). Τῶν ἀνδρῶν τούτων, οἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν σκωτικὴν Σχολήν, ἠγεῖται ὁ Ρεῖδος. Ὁ Θωμᾶς Reid (1704—1796)² διερευνήσας τὰς ἀρχὰς τῆς γνώσεως ἀποφαίνεται ὅτι ὑπάρχουσιν ἀναπόδεικτοι θεμελιώδεις ἀλήθειαι, ἃς ὁ κοινὸς νοῦς παράγει καὶ ὡς ἀμέσως βεβαίως ἀναγνωρίζει. Ὑπάρχει ἄρα ἀμεσος γνώσις, ἐσωτερικὴ καὶ ἀνεξάρτητος τῆς ἀληθείας πηγὴ, ἀντικειμένη πρὸς τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείαν. Αἱ ἀμεσοὶ ἀλήθειαι δὲν χρήζουσιν ἐρείσματος οὐδὲ ὑπόκεινται εἰς κριτικὸν ἔλεγχον. Πᾶν δὲ ὅ τι διαφέρεται πρὸς τὰς ἀληθείας ταύτας εἶναι πλημμελές, ἀντιφατικὸν καὶ γελοῖον³. Κατὰ παραπλήσιον τρόπον ἐφιλοσόφησαν ὁ Ἰάκωβος Beattie, (1735—1803), ὁ Ἰάκωβος Oswald, ὁ Dugald Stewart, ὁ Ἐδουάρδος Search, ὁ Ferguson, ὁ Hutcheson καὶ ὁ ἐπιφανὴς οἰκονομολόγος Ἀδὰμ Σμίθ. Ἡ φιλοσοφία αὐτῶν δὲν εἶναι θεωρητικὴ ἀλλὰ δημώδης ἔχουσα τὸ προτέρημα τοῦ νὰ ἀναζητῆ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου τὴν πηγὴν παντὸς ὅ τι ἔχει πρὸς αὐτὸν ἀξίαν⁴.

16. Ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία καταλείπει τὴν κοινὴν ἀποψιν καὶ ἐξαίρει τὴν αὐτοσυνειδησίαν εἰς ὑπερτάτην δύναμιν· εἰς τὴν γενικὴν περὶ βίου ἀντίληψιν ὑποθέτει βάσιν τὴν βεβαιότητα ὅτι πᾶν ὄν καὶ ἰσχύον εἶναι οὐσία τῆς αὐτοσυνειδησίας. Οὔτε αἰ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ οὔτε αἰ τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου ἔννοιαι οὔτε αἰ σταθεραὶ περὶ θεοῦ καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον παραστάσεις οὔτε ἄλλα τοιαῦτα παρέχουσιν ἀλήθειαν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἔξω τῆς αὐτοσυνειδησίας κειμένην. Αἴρονται οἱ ἱστορικῶς δεδομένοι διορισμοὶ καὶ καταλείπεται μόνον ἡ ἀφηρημένη καὶ ἄγνωστος θεότης, τὸ ὑπέρτατον ὄν (l'êtré suprême) καὶ ἡ ὕλη ἢ ἡ φύσις καθόλου. Ὅθεν λαμβάνει ἡ γαλλικὴ

¹ Αὐτ. 493—500.

² Ὁ Reid συνέγραψε τὴν «Ἐρευναν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ κοινοῦ νοῦ» (Inquiry into the human mind on the principles of common sense), 1788 καὶ «Δοκίμια περὶ τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ» (Essays on the powers on the human mind).

³ Αὐτ. 500, ἐξ. 503.

⁴ Αὐτ. 505.

φιλοσοφία μορφὴν ὕλισμοῦ, φυσιοκρατίας καὶ θεϊσμοῦ μᾶλλον δὲ ἀθεΐας, ἀφοῦ ἡ ἔννοια τοῦ θεοῦ καταντᾶ κενὴ ἀφαίρεσις. Διακρίνονται δὲ τῆς φιλοσοφίας ταύτης τρεῖς κατευθύνσεις, ἡ ἀρνητικὴ καὶ ἡ θετικὴ καὶ ἡ μεταφυσικὴ¹. Ἡ ἀρνητικὴ εἶναι ἡ ἀνατροπὴ τῶν κρατουσῶν τότε θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν πεποιθήσεων, τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν διατάξεων, ἧτις ὅμως κατάλυσις ὑπῆρξεν εὐλογος καὶ δεδικαιολογημένη ὡς ἐξέγερσις τοῦ ἐλλόγου ὀρμεμφύτου κατὰ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς διαφθορᾶς².

Ἡ θετικὴ κατεύθυνσις θεωρεῖ πηγὴν τῆς γνώσεως τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, τὸν ὑγιᾶ νοῦν καὶ τὴν καθόλου συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου, προτιμῆται δὲ νὰ παραστήσῃ τὴν φύσιν ὡς ὄλον καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ πάντα διὰ νόμων, συμπτώσεως παντοίων κινήσεων, σειρᾶς αἰτίων καὶ αἰτιατῶν καὶ τῶν τοιούτων· εἶναι φυσιοκρατικὴ θεωρία, ἧτις ἐμφαίνεται ἐν τῷ «Συστήματι τῆς φύσεως» (Système de la nature) τοῦ *Hollbach* καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τῷ «Περὶ φύσεως» (De la nature) τοῦ *Robinet*. Ὁ βαρῶνος *von Hollbach*, Γερμανὸς μὲν τὴν καταγωγὴν ἀλλὰ Γάλλος τὴν ἀγωγὴν³ ἐδίδασκεν ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι ἄθροισμα ὕλης καὶ κινήσεως, συνεχῆς ἄλυσις αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ἐξ ὧν αἰτίων μόνον ὀλίγα εἶναι προσιτὰ εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν τὰ δὲ ἄλλα παραμένουσιν ἄγνωστα. Αἱ διάφοροι ιδιότητες τῶν ὑλικῶν στοιχείων, αἱ ποικίλαι συνδέσεις καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὰς οὐσίας (essences)· ἐκ δὲ τῆς διαφορᾶς τῶν οὐσιῶν τούτων προκύπτουσιν αἱ παντοῖαι τάξεις, τὰ γένη, τὰ συστήματα τῶν ὄντων, ὧν τὸ σύνολον (le grand tout) ὀνομάζεται φύσις. Ἡ ὕλη κινεῖται καὶ πάντα εἶναι κίνησις· ἡ δὲ ποικιλία τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ἡ ἀδιάλειπτος γένεσις καὶ φθορὰ αὐτῶν ἔχει μόνην αἰτίαν τὴν ποικιλίαν τῶν κινήσεων καὶ τῆς ὕλης. Διὰ ποικίλων συνδυασμῶν, τροποποιήσεων καὶ κατατάξεων παράγονται πάντα. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἄλλο παρὰ τὴν κίνησιν καὶ τὴν ὕλην, ἧς δυνάμεις ὑπάρχουσι δύο, ἡ ἔλξις καὶ ἡ ἄπωσις, ἧτοι ἡ συμπάθεια καὶ ἡ ἀντιπάθεια, ἃς οἱ ἠθικολόγοι ὀνομάζουσιν ἀγάπην καὶ μῖσος, φιλίαν καὶ ἐχθρᾶν⁴. Ὁ δὲ *Robinet*

¹ Αὐτ. 506—514.

² Ὁ Ἔγγελος ἀναφαίνεται θερμὸς συνήγορος τῆς σπουδῆς ἐκείνης πρὸς ἀνατροπὴν τῶν κακῶς ἐχόντων, ἅτινα ἐξεικονίζει διὰ ζωηρῶν καὶ ζωφερῶν χρωμάτων. (Αὐτ. 514 ἐξ.).

³ Ὁ *Hollbach* (1723—1789) ἀπέβη τὸ κέντρον φιλοσοφικοῦ κύκλου, εἰς ὃν ἀνήκον ἐπὶ τινα χρόνον καὶ ὁ *Montesquieu*, ὁ *d'Alembert* καὶ ὁ *Rousseau*.

⁴ Αὐτ. 518—520.

(1735—1820) ἀποφαίνεται ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἄγνωστος αἰτία τοῦ συνόλου τῶν φαινομένων, ὅπερ ὀνομάζεται φύσις. Τὸ σύμπαν εἶναι ὀργανικὸν σύνολον, ἐν ᾧ τὰ μέρη συνάπτονται μετ' ἄλλήλων εἰς ἁρμονίαν τὸ δὲ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν ἰσορροποῦσι καὶ διὰ τῆς ἰσορροπίας ποιοῦσι τοῦ κόσμου τὸ κάλλος¹.

Τέλος ἡ τρίτη κατεύθυνσις, ἡ μεταφυσικὴ ἢ φιλοσοφικὴ, ἐπιδιώκει καθολικὴν ἐνότητα, ἣτις ὅμως εἶναι συγκεκριμένη, οὐχὶ ἀφηρημένη· διὸ καὶ χαρακτηρίζεται ὡς «ἰδέα τῆς συγκεκριμένης καθολικῆς ἐνότητος». Προστάται αὐτῆς εἶναι ὁ La Mettrie καὶ ὁ Helvetius, ὁ Montesquieu καὶ ὁ Rousseau. Ὁ La Mettrie (1709—1751) ἐχώρησε περὶ τὸν Hollbach ἀναγαγόντος τὴν νόησιν εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ ἐξάρανος ὅτι «αἱ ἀφηρημέναι ἐννοιαὶ εἶναι ἐφαρμογαὶ τῶν αἰσθημάτων ἐπὶ τὰ πράγματα». Ἀπεφήνατο λοιπὸν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Ὁ ἄνθρωπος μηχανή» (L'homme machine) ὅτι πᾶσα ἐννοία καὶ παράστασις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑλική· μόνον ἡ ὕλη ὑπάρχει. Ὁ Montesquieu (1689—1755) ἐνορᾷ ἐν τοῖς νόμοις τοῦ λαοῦ τὴν φύσιν αὐτοῦ, τὸν βαθμὸν τῆς ἀγωγῆς καὶ προόδου. Ὁ δὲ Rousseau (1712—1778) θεμελιοῖ τὴν πολιτείαν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου (ἐν τῷ ἔργῳ «Contrat social») καὶ τοῦτο πάλιν ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως, ἣτοι τῆς καθολικῆς καὶ ἐλλόγου βουλήσεως. Ἡ καθολικὴ βούλησις δὲν εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐπὶ μέρους βουλήσεων, διότι τότε τῆς μειονοψηφίας ὑποταττομένης εἰς τὴν πλειονοψηφίαν θὰ ἐπῆρχετο μερικὴ ἄρσις τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' εἶναι ἡ ἔλλογος βούλησις ἡ ἀποτελοῦσα τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ τὴν ἐλευθερίαν ὡς τὸ ἀπόλυτον, ἡ δ' ἐλευθέρα βούλησις εἶναι ἡ ἐννοία τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ τὸ νοεῖν εἶναι ἡ ἐλευθερία, ὁ δὲ ἀπορρίπτων τὴν νόησιν καὶ ὁμιλῶν περὶ ἐλευθερίας δὲν γινώσκει τί λέγει. Μόνη ἄρα ἡ ἔλλογος βούλησις εἶναι ἐλευθέρα. Τοιοῦτοτρόπως ἀνεφάνη καὶ ἐξήρθη παρὰ τῷ Rousseau ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας καὶ προσεπόρισε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ θεωροῦντι ἑαυτὸν ὡς ἄπειρον ἄπειρον δύναμιν· τοῦτο δὲ ποιεῖ τὴν μετάβασιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου².

Συντόμως εἰπεῖν ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰῶνος ἔχει διακριτικὸν γνώρισμα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν συγκεκριμένην καθολικότητα, τὴν συγκεκριμένην διασκόπησιν τοῦ παντός καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῆς θεωρητικῆς ἐννοίας, τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ

¹ Αὐτ. 520—523.

² Αὐτ. 523—529.

πάσης αὐθεντίας καὶ πάσης ἀφηρημένης μεταφυσικῆς. Ἡ ἐκτίμησις τοῦ ὑγιоῦς ἀνθρωπίνου νοῦ καὶ τοῦ κατὰ φύσιν συναισθήματος ἤγαγεν εἰς ἐπίθεσιν κατὰ τῆς θετικῆς θρησκείας, κατὰ τῶν δεσμῶν τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς ἱεραρχίας¹.

17. Ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία, τὴν ἀπὸ τῶν ξένων χωρῶν ἐπίδρασιν ὑποστᾶσα, προῆλθεν εἰς τὴν διαφώτισιν καὶ τὴν θεωρίαν τῆς χρησιμότητος καὶ ὠφελείας τῶν ὄντων, καθ' ἣν τὰ πράγματα καθορίζονται οὐχὶ καθ' ἑαυτὰ ἀλλ' ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλλα. Τὰ ὑποκείμενα, πρὸς ἃ τότε ἡ διανόησις ἀβαθῶς καὶ ἀτόνως ἐτρέπετο, ἦσαν μικρὰ καὶ ἀσήμαντα², καθὰ μαρτυροῦσι τὰ θεωρήματα τοῦ Ebechard, τοῦ Tétens, τοῦ Nicolai, τοῦ Mendelssohn, τοῦ Sulzer καὶ ἄλλων. Ἀλλοδαποὶ δὲ φιλόσοφοι, ὁ Hume καὶ ὁ Rousseau, ἐγένοντο ἡ ἀφετηρία τῆς νεωτάτης γερμανικῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἀπὸ τοῦ Jacobi καὶ τοῦ Καντίου μάλιστα ἀρχομένη διερευνᾷ τὴν σχέσιν τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι, τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἔτι δὲ τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων³.

18. Ὁ Φρειδερίκος Jacobi⁴ γεννηθεὶς τῷ 1743 ἐν Düsseldorf συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν Γενεύῃ καὶ Παρισίοις, ἐνθα ἐγνώρισε τὸν Bonnet καὶ τὸν Diderot. Ἦσυχολήθη μετὰ ζήλου καὶ ἀγάπης περὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τῷ 1804 ἐγένετο πρόεδρος τῆς τότε ἐν Μονάχῳ ἰδρυθείσης Ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν· ἀπέθανε δὲ τῷ 1819. Οὗτος ἐκ τυχαίας διαφωνίας πρὸς τὸν Mendelssohn περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Lessing ἔλαβεν ἀφορμὴν ὅπως γράψῃ τὰς «Ἐπιστολάς περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Σπινόζου»⁵ καὶ ἀναπτύξῃ τὰ ἴδια αὐτοῦ φιλοσοφήματα. Ἐπεξερχόμενος πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Mendelssohn προσαγομένης ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως θεοῦ παρατηρεῖ ὅτι ἡ μέθοδος τῆς ἀπο-

¹ Αὐτ. 511 ἐξ.

² Ἐξετάζεται ἡ αἰωνιότης τῆς ἐν ἄδη τιμωρίας, ἡ μακαριότης τῶν ἐθνικῶν, ἡ διαφορὰ τῆς χρηστότητος καὶ τῆς εὐσεβείας καὶ ἄλλα τοιαῦτα· προσάγονται δὲ λόγοι κατὰ τῆς τριαδικότητος, τῆς κληρονομικῆς ἁμαρτίας, τῆς ἀπολυτρώσεως, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ καθόλου ἐξαίρεται ἡ διαφορὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἀπὸ τῆς θείας φύσεως. (Αὐτ. 531).

³ Αὐτ. 529 ἐξ. 532 ἐξ.

⁴ Αὐτ. 535—551.

⁵ Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται «Briefen über die Lehre Spinozas» ἐγράφησαν τῷ 1783 καὶ ἐξεδόθησαν μετὰ δύο ἔτη. Ἐνταῦθα ὁ Jacobi ἀποφαίνει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σπινόζου ὡς δογματικὴν καὶ τὸ σύστημα αὐτοῦ ὡς τὸ τελειότατον τῆς Μεταφυσικῆς. Ἀλλ' ἡ συζήτησις καὶ διαμάχη Jacobi καὶ Mendelssohn ἔδειξεν ὅτι οἱ θεωροῦντες ἑαυτοὺς ὡς εἰδικοὺς φιλοσόφους δὲν εἶχον ἔννοιαν τοῦ σπινोजισμού οὐδὲ φιλοσοφικὴν τινα ἐμβριθείαν (Αὐτ. 536 ἐξ.).

δείξεως ἄγει εἰς τὴν μοιροκρατίαν καὶ τὴν ἀθειάν, διότι ἐμφανίζει τὸν θεὸν ὡς ἐξηρητημένον καὶ παρηγμένον. Κατανοεῖν δηλαδὴ προᾶγμά τι σημαίνει δεικνύειν τὴν ἐξάρτησιν αὐτοῦ, παράγειν τοῦτο ἐκ τῶν ἀμέσων αἰτίων· κατ' ἀκολουθίαν τοιαύτη γνῶσις ἀφορᾷ εἰς μόνον τὸ πεπερασμένον¹ καὶ σχετικόν. Τὸ ἄπειρον καὶ ἀπόλυτον, ὅπερ καλεῖται καὶ «ὑπερφυσικόν», ἡ οὐσία αὕτη τῶν οὐσιῶν, ὁ θεός, εἶναι ἀπρόσιτον εἰς τὴν ἀπόδειξιν καὶ κατανόησιν. Ἐκεῖνο οὐδαμῶς ἄλλως δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἢ ὡς ἀμέσως δεδομένον, ὡς βέβαιον («T a t s a c h e»)· δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν² ἀλλὰ γινώσκωμεν ἀμέσως³. Ἡ βεβαιότης ὅτι ὑπάρχει τὸ ἀπόλυτον συμπίπτει εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν αὐτοσυνειδησίαν· τόσον εἶμαι βέβαιος ὅτι ὑπάρχει θεὸς ὅσον ὅτι ὑπάρχω ἐγὼ αὐτός. Ἡ ἄμεσος αὕτη γνῶσις τοῦ θεοῦ εἶναι συναίσθημα καὶ καλεῖται ὑπὸ τοῦ Jacobi πίστις ἔτι δὲ καὶ ἀποκάλυψις πλὴν ἐν διαφόρῳ τῆς θεολογικῆς σημασίᾳ· διότι ἡ πίστις καὶ ἀποκάλυψις ὡς ἄμεσος γνῶσις ὑπάρχει ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, δὲν παρέχεται (ὅπως ἐν τῇ θρησκείᾳ) ἔξωθεν διὰ διδασκαλίας.

Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἀντιτίθεται ὑπὸ τοῦ Jacobi πρὸς τὴν πίστιν ἡ ἄμεσον γνῶσιν ἢ ἔμμεσος γνῶσις· ἐκείνη εἶναι ὁ λόγος, αὕτη δὲ ὁ νοῦς⁴. Πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην διαφερόμενος ὁ Ἐγγελος παρατηρεῖ πρὸς ἄλλοις ὅτι ἡ ἄμεσος γνῶσις ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τὸ ἔμμεσον, καθὰ μαρτυρεῖ καὶ ἡ αὐτοσυνειδησία καὶ τῶν φαινομένων ἢ παρατήρησις· ἡ ἄμεσος γνῶσις προσγίνεται κατὰ τρόπον ἔμμεσον. Ὅτι δὲ καὶ ἡ ἄμεσος γνῶσις τοῦ θεοῦ εἶναι ἔμμεσος, δύναται εὐκόλως νὰ κατίδη τις ἐνθυμούμενος ὅτι οὔτε τὰ παιδιά οὔτε οἱ ἀπαίδευτοι λαοὶ ἔχουσι γνῶσιν τοῦ θεοῦ⁵. Ἡ ἀντίθεσις ἄρα ἀμέσου καὶ ἔμμεσου γνώ-

¹ Ἡ ὅλη φύσις, τὸ σύνολον τῶν πεπερασμένων ἀποκαλύπτει εἰς τὸν ἐρευνῶντα νοῦν μόνον ποικιλίαν ὄντων καὶ μεταβολάς, οὐδέποτε δὲ τὴν πραγματικὴν τοῦ κόσμου ἀρχήν, τὴν αἰτίαν τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως. (Αὐτ. 540 ἐξ.).

² Ὁ θεός, τὸ ἀπόλυτον δὲν εἶναι, λέγει, δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ. Διότι ἀποδεικνύειν, κατανοεῖν, σημαίνει ἐξευρίσκειν ὄρους καὶ ἐξαρτᾶν ἐξ αὐτῶν· ἐὰν ὁ θεὸς ἀπεδεικνύετο, δὲν θὰ ἦτο τὸ ἀπόλυτον, δὲν θὰ ἦτο θεός. (Αὐτ. 543).

³ Ἡ ἄμεσος γνῶσις (unmittelbares Wissen) δὲν εἶναι κατανόησις (Erkennen)· ἔχομεν μὲν συνειδήσιν τοῦ ὅτι ὑπάρχει θεὸς ἀλλὰ δὲν κατέχομεν προσδιορισμοὺς αὐτοῦ. (Αὐτ. 548.)

⁴ Αὐτ. 547 ἐξ.

⁵ «Νοῶ, γινώσκω, τὸ καθολικὸν ἀμέσως. Ἄλλ' ἡ νόησις αὕτη εἶναι κίνησις, ζωὴ· πᾶσα δὲ ζωὴ καὶ μάλιστα ἡ πνευματικὴ προσγίνεται ἔμμέσως». (Αὐτ. 549 ἐξ.).

σεως εἶναι κενή, ἢ δὲ παραδοχὴ ταύτης μηνύει ἐπιπολαιότητα ¹.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Jacobi εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν τοῦ Καντίου. Τὸ συμπέρασμα δὲ ἀμφοτέρων εἶναι, καθόλου εἶπειν, τὸ αὐτό, εἰ καὶ ἦτο ἕκατέρω ἢ ἀφειτηρία καὶ ἢ πορεία διάφορος. Ἐκεῖνος μὲν ὤρμηθη μᾶλλον ἀπὸ τῆς γαλλικῆς οὗτος δὲ ἀπὸ τῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας (τῆς σκέψεως τοῦ Hume). Παραδέχονται κοινῇ ἀμφοτέροι ὅτι τὸ ἀπόλυτον δὲν διαγιγνώσκεται, δὲν κατανοεῖται, ἀλλ' εἶναι ἀληθὲς καὶ βέβαιον (Tatsache) παρεχόμενον κατ' ἄμεσον τρόπον. Ἀλλ' ἡ αἰτιολογία τῆς ἀδυναμίας ἐκείνης εἶναι παρ' ἕκατέρω διάφορος. Κατὰ μὲν τὸν Κάντιον αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦ δὲν ὠφελοῦσι, διότι εἶναι ὑποκειμενικαὶ καὶ ὡς τοιαῦται παρέχουσι μόνον φαινόμενα. Κατὰ δὲ τὸν Jacobi αἱ κατηγορίαι, δι' ὧν τελεῖται ἡ γνῶσις, δὲν εἶναι μὲν μόνον ὑποκειμενικαὶ ἀλλ' εἶναι ὅμως «περιορισμένοι ὄροι» καὶ ἐπομένως ἀνεπαρκεῖς² νοεῖν σημαίνει συνάπτειν διὰ κατηγοριῶν, τουτέστι διὰ περιορισμένων ὄρων ³.

19. Ὁ Κάντιος⁴ ἀνακαινίζων τὴν ἀποψιν τοῦ Σωκράτους ἐπιλαμβάνεται τοῦ ζητήματος τῆς γνωστικῆς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεως καὶ ἐπιζητεῖ νὰ λύσῃ αὐτὸ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς συνειδήσεως, ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου, καὶ ἐξαίρει τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, καθὰ ἐποίησαν ἤδη ὁ Σωκράτης καὶ οἱ Στωικοί. Παράγει δ' ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ἐκ τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος, οὐ μόνον τὰ εἶδη τῆς γνώσεως, ὅπως ὁ Jacobi, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀντικείμενα αὐτῆς, ἦτοι τὰ φαινόμενα, τρεπόμενος οὕτως ἐπὶ τὴν ἰδεοκρατίαν ⁵. Θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ποιεῖται τὴν ἀπόφασιν τοῦ Hume, ὅτι ἡ καθολικότης καὶ ἡ ἀναγκαιότης δὲν ἐμπεριέχονται ἐν ταῖς κατ' αἴσθησιν παρατηρήσεσι καὶ ἐντυπώσεσι. Περαιτέρω δ' ἐκείνου χωρῶν καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν ἐμπεδῶν δεικνύει ὅτι ἡ καθολικότης καὶ ἡ ἀναγκαιότης ὑπάρχουσιν a priori ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ, ὅτι ἐκπηγάζουσιν ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, τῆς αὐτοσυνειδησίας ⁶.

¹ «Μόνον ξηροκέφαλος θὰ ἐνόμιζεν ὅτι ὑπάρχει ἀμεσότης ἀνευ ἐμμεσότητος». Καὶ ὅμως ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ, καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπος γινώσκει τὸν θεὸν ἀμέσως, διορᾷ ὁ Ἐγελος μέγα τι προτέρημα, ὅτι ἀναγνωρίζεται ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀνακηρύττεται κατ' αὐτὴν ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος καὶ ἀναιρεῖται πᾶσα ἐξωτερικότης καὶ αὐθεντία. (Αὐτ. 550).

² Αὐτ. 535. 542 ἐξ.

³ Περὶ τοῦ βίου τοῦ φιλοσόφου ἰδὲ σελ. 50.

⁴ Αὐτ. 551 ἐξ.

⁵ Αὐτ. 555. 557.

Ἡ τοῦ Καντίου φιλοσοφία εἶναι κριτική, διότι κρίνει καὶ ἐλέγχει τὴν φύσιν καὶ τὰ ὅρια τῆς γνωστικῆς ἡμῶν δυνάμεως. Ἐκλαμβάνει δηλαδὴ τὴν γνῶσιν ὡς ὄργανον πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' ἡ ἔρευνα τῆς γνωστικῆς δυνάμεως εἶναι ἤδη γνῶσις, ἡ δὲ ἀπαίτησις ἵνα ἐρευνήσωμεν τὴν γνωστικὴν δύναμιν πρὸ τῆς γνώσεως ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἀξίωσιν ὅπως κολυμβῶμεν, πρὶν εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ὕδωρ¹. Αὐτὸς δὲ ὁ Κάντιος ὀνομάζει τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ *ὑπερβατικὴν, ὑπερ-εμπειρικὴν* (transcendental Philosophie) ὡς ἀποδεχομένην τὰς ἀρχὰς τοῦ καθαρῶς λόγου, αἵτινες δεικνύουσι τὸ καθολικὸν καὶ ἀναγκαῖον ἐν τῇ αὐτοσυνειδησίᾳ χωρὶς νὰ ἐρευνῶσι τί εἶναι ἀναγκαιότης καὶ καθολικότης². Ὅπως ἂν ἔχη, ὁ φιλόσοφος θεωρεῖ τὸ ἔργον τοῦ νοῦ ὡς συνθετικὸν καὶ ἐνωτικὸν τῶν ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας παρεχομένων ποικίλων στοιχείων καὶ προβάλλει τὸ θεμελιῶδες ἐν τῷ συστήματι αὐτοῦ ἐρώτημα «πῶς εἶναι δυνατὰ συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων». Δεικνύει δὲ ὅτι ἡ νόησις εἶναι συγκεκριμένη καὶ ἔχει τοιαύτας συνθετικὰς κρίσεις μὴ προκυπούσας ἐκ τῆς παρατηρήσεως³. Ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ καθολικότης ἔγκειται ἐν τῇ γνωστικῇ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμει, εἶναι μόνον ὑποκειμενικὸς ὅρος τῆς γνώσεως καὶ δὲν στοχάζεται τοῦ ὄντως ὄντος· διότι ὁ λόγος ἔχει χρεῖαν τῆς ἐποπτείας καὶ ἐμπειρίας, ἥτοι ὕλης ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας παρεχομένης. Ὁ λόγος δὲν εἶναι συστατικὸς ἀλλ' ἀπλῶς κανονιστικὸς τῆς γνώσεως, πορίζει τὴν ἐνότητα καὶ κανονίζει τὰ ποικίλα τῆς αἰσθήσεως στοιχεῖα. Ἄνευ τούτων ἐργαζόμενος καθ' ἑαυτὸν ὑπερβαίνει τὴν ἐμπειρίαν, ὅποτε περιπίπτει εἰς ἀντιφάσεις καὶ παράγει φαντάσματα. Ἡ κριτικὴ λοιπὸν τοῦ λόγου σκοπεῖ νὰ μάθῃ οὐχὶ τὰ ἀντικείμενα ἀλλὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῆς, τὰ ὅρια καὶ τὴν περιοχὴν τῆς γνώσεως. Τὰ κυριώτατα τῆς κριτικῆς ἐρεῦνης ζητήματα εἶναι τρία· α) ὁ θεωρητικὸς λόγος, ἡ εἰς τὰ ἔξω ἀντικείμενα ἀναφερομένη γνῶσις· β) ὁ πρακτικὸς λόγος ἢ ἡ βούλησις καὶ γ) ἡ διασκοποῦσα κριτικὴ δύναμις, ἡ κατ' ἔξοχὴν θεωρία τῆς ἐνότητος τοῦ γενικοῦ

¹ Ἐπαναλαμβάνεται—λέγει ἀλλαχοῦ (σ. 657) ἀκριβέστερον—ἡ ἱστορία τοῦ σχολαστικοῦ, ὅστις ἠρνεῖτο νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ὕδωρ, πρὶν μάθῃ νὰ κολυμβᾷ. Διότι ἐρευνᾶν τὴν γνῶσιν σημαίνει γινώσκειν τὴν γνῶσιν. Ἀλλ' ἡ ἀστειολογία τοῦ Ἐγέλου δὲν φαίνεται ἐπίκαιρος, διότι παρορᾷ τὴν διαφορὰν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων ἀπὸ τῆς αὐτογνωσίας.

² Τὸ ὑπερβατικὸν (transcendental) σημαίνει ὅτι οἱ γενικοὶ διορισμοὶ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ὑποκειμενικῇ νοήσει (Αὐτ. 559).

³ Ὁ Ἐγελος παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὴν σπουδὴν ταύτην τοῦ Καντίου ὑπόκειται βαθεῖα ἔννοια, ἥτις ὅμως ἀναπτύσσεται ἑλλιπῶς κατὰ τρόπον ψυχολογικὸν καὶ ἐμπειρικόν. (Αὐτ. 558).

καὶ τοῦ ἀτομικοῦ· διὸ καὶ τρία εἶναι τῆς προκειμένης φιλοσοφίας τὰ μέρη καὶ κυριώτατα ἔργα ¹.

Τὸ πρῶτον, «ἡ κριτικὴ τοῦ καθαρῶς λόγου», διερευνᾷ τὰς θεωρητικὰς δυνάμεις, αἵτινες εἶναι τρεῖς, ἤτοι ἡ αἴσθησις (ἡ δύναμις τῶν ἐποπτεῶν), ὁ νοῦς (ἡ δύναμις τῶν ἐννοιῶν) καὶ ὁ λόγος (ἡ δύναμις τῶν ἰδεῶν) ². Ἡ αἴσθησις ἢ αἰσθητικότης περιέχει μὲν τὴν ὕλην, τὰς ἔξωθεν ἐπιγινόμενας ἐπιδράσεις, περιέχει δὲ τοὺς τύπους τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, οἵτινες εἶναι ἐποπτεῖαι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας (a priori), καθαρὰ ἄρα ἐποπτεῖαι ³, ὧν ἄνευ θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ καθαρὰ Μαθηματικὴ. Διάφορος τῆς αἰσθήσεως καὶ ὑπερτέρα αὐτῆς γνωστικὴ δύναμις εἶναι ὁ νοῦς, ἡ νόησις ἢ διάνοια ⁴, ἣτις ἐνεργὸς καὶ δρῶσα διακοσμεῖ τὴν ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως παρεχομένην ὕλην, τὴν τε ἐμπειρικὴν καὶ τὴν ἐκ τῶν προτέρων (χώρον καὶ χρόνον). Ποιεῖ δὲ τὴν διακόσμησιν ταύτην καὶ παράγει τὴν γνῶσιν δι' ὧν ἔχει θεμελιωδῶν καὶ ἀνεξαρτήτων ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας τύπων ⁵, γενικῶν καὶ καθαρῶν ἐννοιῶν ⁶, τῶν κατηγοριῶν, δι' ὧν ἡ ποικιλία τῶν αἰσθημάτων συντίθεται καὶ συνάπτεται εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ἐγώ, τὴν ἀντίληψιν τῆς αὐτοσυνειδησίας. Αἱ θεμελιώδεις κατηγορίαι τοῦ νοῦ εἶναι δώδεκα διακρινόμεναι εἰς τέσσαρας τάξεις, ὧν ἑκάστη ἀποτελεῖ τριάδα ⁷, ὑπομιμνήσκουσιν τὴν τρια-

¹ Αὐτ. 560.

² Ὁ Ἔγγελος ψέγει τὸν Κάντιον ὅτι τὰς θεωρητικὰς δυνάμεις παραδέχεται ὅλως ἐμπειρικῶς καὶ δὲν ἀναπτύσσει λογικῶς· δὲν ἐξετάζει ἂν ὑπάρχουσιν ἀλλ' εὐρίσκει αὐτὰς ἐτοίμους ἐν τῷ «σάκκῳ τῆς ψυχῆς». (Αὐτ. 561. 574).

³ Ὁ χώρος καὶ ὁ χρόνος προϋπάρχουσιν ἐν τῇ συνειδήσει ὡς παραστάσεις, οὐχὶ ὡς ἐμπειρικαὶ ἐννοιαί· δὲν προέρχονται ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας ἀλλὰ τούναντίον προηγοῦνται καὶ εἶναι ἀναγκαῖοι ὅροι αὐτῆς. Τὰ πράγματα δηλαδὴ δὲν δύνανται νὰ παρασταθῶσιν ἄνευ χώρου καὶ χρόνου, οἵτινες τύποι ὑπόκεινται ὡς βάσις τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων. Ἡ δὲ ὑπερβατικὴ ἔρευνα δεικνύει ὅτι ἡ παράστασις τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου ἐμπεριέχει συνθετικὰς κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων, ὅλον «ὁ χώρος ἔχει τρεῖς διαστάσεις», «ἡ δύο σημεία συνάπτουσα εὐθεῖα γραμμὴ εἶναι ἡ βραχυτάτη», « $5+7=12$ ». (Αὐτ. 561 ἐξ.).

⁴ Αὐτ. 565 ἐξ.

⁵ Ὁ νοῦς ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἐκ τῶν προτέρων ἐννοίας, «δι' ὧν νοεῖ τὰ ἀντικείμενα a priori», ἐννοίας δ' ὅμως περιορισμένας, ἐννοίας τῶν πεπερασμένων. (Αὐτ. 565).

⁶ Ὁ νοῦς ἔχει γενικὰς ἐννοίας ἄνευ περιεχομένου καὶ λαμβάνει τὴν ὕλην ἐκ τῆς αἰσθήσεως· ἡ δὲ σύναψις ἐννοιῶν καὶ περιεχομένου εἶναι ἀπαραίτητος· ἡ ἐννοία ἄνευ περιεχομένου εἶναι κεναί, ἐποπτεῖαι ἄνευ ἐννοιῶν εἶναι τυφλαί». (Ἐνθ. ἄνωτ. σ. 51).

⁷ Αἱ κατηγορίαι διακρίνονται κατὰ τὸ ποσό, τὸ ποιόν, τὴν ἀναφορὰν καὶ τὸν τρόπον. Εἰς μὲν τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκουσιν αἱ

δικότητα τῶν πυθαγορείων, τῶν νέων πλατωνικῶν καὶ τῆς χριστιανικῆς
θρησκείας. Τρίτη δὲ τέλος γνωστικὴ δύναμις εἶναι ὁ λόγος, ἡ δύναμις
τοῦ γινώσκειν ἐξ ἀρχῶν, τοῦ λαμβάνειν τὸ μερικὸν δι' ἐννοιῶν. Τὸ
προῖόν τοῦ λόγου εἶναι ἡ ἰδέα, ἣτις σημαίνει παρὰ Καντίω τὸ ἀπό-
λυτον, τὸ ἄπειρον, ἥτοι τὸ ἀφηρημένον καθολικὸν καὶ ἀδιόριστον¹.
Ἄλλ' ὁ λόγος ἀδυνατεῖ νὰ γνωρίσῃ τὸ ἄπειρον, διότι ἐνθεν μὲν τοῦτο
δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ (ἐξωτερικῇ ἢ ἐσωτερικῇ) ἐμπειρίᾳ οὐδ' ἀντιστοιχεῖ
αὐτῷ αἰσθητὴ ἐποπτεία, ἐνθεν δὲ διότι πρὸς γνῶσιν τοῦ ἀπείρου θὰ
ἔχρηζεν ὁ λόγος τῶν τύπων τῆς νοήσεως, τῶν κατηγοριῶν· αὗται ὅμως
ἐφαρμόζονται μόνον εἰς τὰς κατ' αἰσθησιν ἐποπτείας, ἐὰν δὲ θελήσω-
μεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν αὐτὰς πρὸς διορισμὸν τοῦ ἀπείρου, περιπί-
πτομεν εἰς πλημμελεῖς συλλογισμοὺς (παραλογισμοὺς) καὶ ἀντιφάσεις
(ἀντινομίας)². Παράγει δὲ ὁ λόγος ὡς διάφορα εἶδη τοῦ ἀπολύτου
τὰς ὑπερβατικὰς ἰδέας ἀντιστοίχους πρὸς τὰ τρία εἶδη τοῦ συλλογι-
σμοῦ, ἥτοι τὴν ἰδέαν τῆς ψυχῆς, τὴν τοῦ κόσμου καὶ τὴν τοῦ θεοῦ,
καθ' ἃς ἐσχηματίσθησαν ἴδιαι ἐπιστῆμαι, ἡ θεωρητικὴ ψυχολογία, ἡ
θεωρητικὴ κοσμολογία καὶ ἡ θεωρητικὴ θεολογία. Ἄλλ' αἱ ἐπιστῆμαι
αὗται οὔτε ἀσφαλεῖς εἶναι καὶ περιπίπτουσιν εἰς ἀδιεξιτήτους δυσχε-
ρείας ἀδυνατοῦσαι νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι πρὸς τὰς ἰδέας ἀντιστοιχοῦσι
πραγματικὰ ὄντα, ὅτι αἱ ἰδέαι δὲν εἶναι ἀπλῶς κανονιστικαὶ τῶν γνώ-
σεων ἀρχαὶ ἀλλ' ἐννοιαὶ ὄντων πραγματικῶν. Αἱ ἰδέαι τοῦ λόγου δὲν
ἀποδεικνύονται ἐκ τῆς ἐμπειρίας, ἐὰν δὲ διορισθῶσι διὰ κατηγοριῶν,
ἄγουσιν εἰς ἀντιφάσεις. Τούτων οὕτως ἐχόντων ὁ λόγος οὐδὲν ἄλλο ἔχει

κατηγορίαι τῆς ἐνότητος, τῆς πολλότητος καὶ τῆς ὀλότητος· εἰς δὲ τὴν
δευτέραν αἱ κατηγορίαι τῆς θέσεως, τῆς ἄρσεως καὶ τοῦ περιορισμοῦ· εἰς
δὲ τὴν τρίτην αἱ κατηγορίαι τῆς οὐσίας καὶ τῶν συμβεβηκότων, τῆς αἰτίας
καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως· εἰς δὲ τὴν τετάρτην αἱ
κατηγορίαι τῆς πιθανότητος, τῆς ὑπάρξεως (πραγματικότητος) καὶ τῆς ἀναγ-
καιότητος. Ὅπερ δ' ἐπαινεῖ ἐνταῦθα ὁ Ἐγελος εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Καν-
τίου ὅτι ἡ τρίτη κατηγορία ἐκάστης τάξεως εἶναι ἡ σύνθεσις τῶν δύο ἄλλων·
ἐπιλέγει δ' εὐθύς ὅτι ὁ Κάντιος τὰς κατηγορίας αὐτοῦ δὲν ἀνέπτυξεν ἀλλὰ
παρέλαβεν ἐμπειρικῶς ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς συνήθους Λογικῆς παρεχομένων εἰδῶν
τῶν κρίσεων. (Αὐτ. 566 ἐξ.).

¹ Οὕτω γίνεται ἡ διάκρισις νοῦ, διανοίας (Verstand) καὶ λόγου
(Vernunft)· ἐκεῖνος μὲν ἔχει ὑπόθεσιν τὸ πεπερασμένον καὶ σχετικόν, οὗτος δὲ
τὸ ἄπειρον καὶ ἀπόλυτον. (Αὐτ. 574).

² Ὁ Ἐγελος ὑποτυποῖ ἅμα δὲ καὶ ἀναιρεῖ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Καν-
τίου δεικνύων τὰ ἐλλείμματα αὐτῶν, ἐν οἷς προέχει ἡ διάκρισις τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ
εἶναι, ὁ χωρισμὸς ὑπάρξεως καὶ ἐννοίας. (Αὐτ. 575—587).

ἔργον ἢ τὴν διάταξιν καὶ ἔνωσιν τῶν προϊόντων τοῦ νοῦ· ὁ μὲν νοῦς εὐρίσκει τάξεις, εἶδη, νόμους, γένη, ὁ δὲ λόγος κατατάττει αὐτὰ καὶ συνάπτει εἰς ἐνότητα¹. Συντόμως εἰπεῖν ἢ ὅλη γνῶσις μένει ἐντὸς τοῦ ὑποκειμένου, ἐνῶ μένει πέρα ὡς ἔξωτερικὸν τὸ ὄντως ὄν².

Τὸ δεύτερον ἔργον, «Ἡ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου», διακρίνει ἀπὸ τῆς ἐμπειρικῆς βουλήσεως τὴν καθαρὰν βούλησιν ἢ τὸν πρακτικὸν λόγον· ἐξ ὧν ἐκείνη μὲν ἐλαύνεται ὑπὸ κλίσεων καὶ ὁρμῶν καὶ ἐπιδιώκει τὴν εὐδαιμονίαν αὕτη δ' εἶναι αὐτόνομος καὶ ἐλευθέρα καὶ ἀποσκοπεῖ ἑαυτήν. Ὁ πρακτικὸς λόγος εἶναι νομοθετικὸς ὁ δὲ ὑπ' αὐτοῦ τιθέμενος νόμος εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος, ὅστις εἶναι κενὸς παντὸς περιεχομένου καὶ ἔχει γενικὸν καὶ εἰδολογικὸν τύπον· ἀπαιτεῖ ἵνα ἐν τῇ πράξει κρατῶσι κανόνες ἔχοντες κῦρος ἐν πάσῃ περιστάσει καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Διατυπῶνται δὲ ὑπὸ τοῦ Καντίου ὁ καθολικὸς οὗτος νόμος ὡς ἑξῆς· «πράττε κατ' ἀξιώματα δυνάμενα νὰ καταστῶσι γενικὴ νομοθεσία»³. Ὁ πρακτικὸς λόγος ἀπαιτεῖ τὸ ἀπόλυτον ἢ ἀκρότατον ἀγαθόν, ὅπερ περιλαμβάνει τὴν εὐδαιμονίαν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς τελείας ἠθικότητος. Τὸ ὑπέρτατον δὲ τοῦτο ἀγαθὸν τὸ προσαρμόζον ἠθικότητα καὶ εὐδαιμονίαν δὲν ὑπάρχει ἀλλὰ πρόπει νὰ ὑπάρχη· ἡ ὑπαρξις αὐτοῦ εἶναι ἰσχυρὸν αἶτημα τοῦ πρακτικοῦ λόγου· πρὸς πραγμάτων δὲ τούτου ἀπαιτεῖ ὡσαύτως ὁ πρακτικὸς λόγος τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ὑπαρξιν θεοῦ. Καὶ τὰ τρία ὁμως αἰτήματα προϋποθέτουσι τὸν δυῖσμον λόγου καὶ αἰσθήσεως καὶ ἐνέχονται εἰς ἀντιφάσεις⁴.

Τὸ τρίτον ἔργον, «Ἡ κριτικὴ τῆς κριτικῆς δυνάμεως», ἐξετάζει τὴν δύναμιν, ἣτις εἶναι ἐνότης τοῦ γενικοῦ καὶ τοῦ μερικοῦ καὶ ὑπάρ-

¹ Αἱ μεταφυσικαὶ ἀρχαὶ τῆς φυσικῆς τοῦ Καντίου εἶναι μὲν πενιχραὶ ἀλλ' ἔχουσι τὸ προτέρημα τοῦτο, ὅτι ἀντιτάττουσι κατὰ τῆς ἀτομικῆς τὴν δυναμικὴν θεωρίαν καὶ παρέχουσι τὰς ἀρχὰς νέας περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας. Ἡ δὲ θρησκεία ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ λόγου δεικνύει ὅτι τὰ δόγματα τῆς θρησκείας (ὡς τὸ δόγμα τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας) ἐμπεριέχουσιν ιδέας τοῦ λόγου. Ἐνταῦθα ἐπαινεῖται ὁ Κάντιος ὅτι προσέσχεν εἰς τὴν δογματικὴν, ἣν ἡ λεγομένη Διαφώτισις ἀπηξίου νὰ λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν. (Αὐτ. 587 ἐξ.).

² Αὐτ. 572.

³ Αὐτ. 588—592.

⁴ Ὁ Ἔγγελος παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἀπαιτεῖται κατὰ τὰ εἰρημένα χάριν τῆς τελείας ἠθικότητος, ἣτις παρακωλύεται ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως· ἀλλ' ἡ αἰσθησις—ἐπιλέγει—εἶναι ὄρος τῆς ἠθικῆς αὐτοσυνειδησίας ὁ δὲ σκοπὸς (ἡ τελειότης) αἶρει τὴν ἠθικότητα ὡς τοιαύτην. Ἐπειτα δὲ ἀπαιτεῖται ἅγιος νομοθέτης, ἵνα ὁ ἠθικὸς νόμος προσλάβῃ μείζονα σεβασμόν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντίκειται πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἠθικότητος, ἣτις εἶναι καθαρὸς σεβασμὸς τοῦ νόμου χάριν αὐτοῦ τοῦ νόμου. (Αὐτ. 593—596).

χει μεταξύ νοῦ καὶ λόγου, μεταξύ τῆς ἐννοίας τῆς φύσεως ὡς τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας ὡς τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Εἶναι δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς δυνάμεως ταύτης ἡ σκοπιμότης ἢ τε ὑποκειμενικὴ καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἢ μὲν ὑποκειμενικὴ σκοπιμότης εἶναι αἰσθητικὴ, ἢ δὲ ἀντικειμενικὴ τελολογικὴ. Δι' ὃ καὶ διαιρεῖται τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος μέρος εἰς δύο, εἰς τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν τελολογικὴν κριτικὴν δύναμιν· ἐκεῖνο ἀφορᾷ εἰς τὸ καλὸν καὶ τὸ ὑψηλὸν τοῦτο δὲ εἰς τὰ κατὰ φύσιν ἐνόργανα, ἅτινα εἶναι ὁλόγητες προηγούμενα τῶν μερῶν καὶ ῥυθμίζουσαι τὴν σκόπιμον ἐνέργειαν αὐτῶν. Οἱ ἐν τῇ φύσει σκοποὶ ἀποτελοῦσιν ἄλυσιν, ἧς ὁ μὲν τελευταῖος κρίκος ὡς ὁ τελικὸς τοῦ κόσμου σκοπὸς εἶναι τὸ ἀγαθὸν ὃ δὲ πρῶτος ὡς ἡ ὑπὲρ τὸν κόσμον δρῶσα δύναμις εἶναι ὁ θεός. Ὁ θεὸς εἶναι αἷτημα τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ὅπερ δὲν γινώσκειται ἀλλὰ μόνον πιστεύεται¹.

¹ Ἡ θεωρία τοῦ Καντίου, ἧτις τὴν παλαιὰν Μεταφυσικὴν ἀναιροῦσα εὑρε πολλοὺς θιασώτας, εἶναι κατὰ τὸν Ἑγελον φιλοσοφία τοῦ νοῦ παραιτοῦσα τὸν λόγον, ἔχει ἐμπειρικὸν τρόπον παραστάσεως καὶ ἀνεπιστήμονα μορφήν· εἶναι δ' ἐνδεὴς κατὰ τὴν ἀκολουθίαν καὶ τὸ περιεχόμενον, ἅπερ ἐλλείμματα ἐπεχείρησαν νὰ διορθώσωσι δύο ἄλλοι φιλόσοφοι, ἐκεῖνο μὲν ὁ Fichte τοῦτο δὲ ὁ Schelling².

20. Ὁ Ἰω. Fichte³ προουθυμήθη νὰ προσνείμῃ εἰς τὴν καντιακὴν φιλοσοφίαν ἀκολουθίαν, θεωρητικὴν ἐνότητα καὶ συστηματικὴν τελειότητα⁴· ἐπειράθη νὰ δείξῃ ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη τῆς ἀκροτάτης ἀρχῆς, ἐξ ἧς ἀναγκαίως παρήχθησαν πάντες οἱ διορισμοί⁵.

¹ Τὰ πορίσματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Jacobi συμφωνοῦσι πρὸς ἄλληλα· κατ' ἐκεῖνον «γινώσκομεν μόνον φαινόμενα», κατὰ δὲ τοῦτον «γινώσκομεν μόνον πεπερασμένα καὶ σχετικά». Ἄλλ' ὁ Ἑγελος τοιαῦτα πορίσματα ἀποκρούων παρατηρεῖ ὅτι παράγουσι τριττὴν κενὴν χαρὰν· ἀπαλλάττουσι τὸν ἄνθρωπον τῶν ἀπαιτήσεων τῆς διανοήσεως, ἀναιροῦσι τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν καὶ ἀποτρέπουσιν ἀπὸ τῆς γνώσεως τοῦ ἀληθοῦς (Κατὰ τὸν Jacobi ἡ γνῶσις τοῦ ἀπείρου θὰ ἦτο περιορισμὸς αὐτοῦ). Οὕτω καταρρίπτεται ἡ Μεταφυσικὴ καὶ ἀναστηλοῦται φιλοσοφία, ἧτις δὲν εἶναι φιλοσοφία. (Αὐτ. 596 ἐξ. 608).

² Αὐτ. 609—611.

³ Βιογραφικὰς παρατηρήσεις ἰδὲ ἀνωτ. σελ. 53.

⁴ Αὐτ. 613—639.

⁵ Ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι κατὰ τὸν Fichte ἡ γνῶσις, ἡ ἐπιστήμη· ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις εἶναι γνῶσις τῆς συνειδήσεως, γνῶσις ἄρα τῆς γνώσεως, ἧτοι ἐπιστημολογία. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ φιλοσοφία εἶναι συνείδησις τῆς συνειδήσεως, συνείδησις ἐκεῖνου ὅπερ ποιεῖ ἡ συνείδησις μου. (Αὐτ. 616, 618).

Ἐκ τῆς ἐνιαίας ταύτης ἀρχῆς πρέπει μετ' ἀκολουθίας νὰ ἀναπτυχθῆ ὅλον τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, νὰ κατασκευασθῆ ὅλος ὁ κόσμος. Εἶναι δὲ ἀναγκαῖον εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅπως περιέχη μίαν ζῶσαν ἰδέαν· διότι ὁ κόσμος εἶναι ὡς ἄνθος ἐξ ἑνὸς σπέρματος αἰδίδως προερχόμενος. Τοιαύτη λοιπὸν ἀρχὴ εἶναι ἡ συνείδησις, τὸ ἐγὼ· «οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει παρὰ τὸ ἐγὼ· ὑπάρχει δ' ἐγὼ, διότι ὑπάρχει· ὅτι ὑπάρχει, εἶναι μόνον ἐν τῷ ἐγὼ καὶ πρὸς τὸ ἐγὼ»¹. Ἡ οὐσία τοῦ ἐγὼ δὲν εἶναι νεκρὰ ἀλλὰ συγκεκριμένη, ὑπερτάτη οὐσία, νόησις· νόησις δὲ εἶναι ἐνέργεια. Ἡ ἐνέργεια αὕτη νοουμένη ὡς ἐν καὶ καθ' αὐτὸ ὄν εἶναι τὸ ἐγὼ. Οὕτως ἡ προκειμένη φιλοσοφία ἀρχεται παραπλησίως τῆ τοῦ Καρτεσίου ἀπὸ ἀναμφιλέκτου καὶ βεβαίας ἀρχῆς μὴ δυναμένης νὰ ἀποδειχθῆ ἢ καθορισθῆ².

Τὸ ἐγὼ ὑπάρχει βέβαιον καὶ ἀσφαλές, τὸ πρῶτον, οὗ αἱ ὑψίσται ἐνέργειαι εἶναι τρεῖς, ἡ αὐτοθεσία δηλονότι καὶ ἡ ἀντίθεσις καὶ ἡ ἔνωσις τῶν ἀντιθέτων. Ἐκ τούτου προέρχονται τρία ἀξιώματα· α) τὸ ἐγὼ θέτει ἑαυτό, εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς ἑαυτό· β) τὸ ἐγὼ ἀντιτάττει πρὸς ἑαυτὸ τὸ οὐκ-ἐγὼ, θέτει ἑαυτὸ ὡς μὴ τεθέν³· γ) τὸ ἐγὼ ἀντιτάττει ἐν ἑαυτῷ πρὸς τὸ μεριστὸν ἐγὼ τὸ μεριστὸν οὐκ-ἐγὼ⁴. Αἱ τρεῖς αὗται προτάσεις ἔχουσιν ὡς θέσις (κατάφασις), ἀντίθεσις (ἄρνησις) καὶ σύνθεσις (περιορισμός), ὡς τὰ ἀξιώματα τῆς ταυτότητος, τῆς διαφορᾶς καὶ τοῦ ἀποχωρῶντος λόγου. Ἐν δὲ τῷ περιορισμῷ ἑκάτερον αὐτῶν (τὸ ἐγὼ καὶ τὸ οὐκ-ἐγὼ) εἶναι ἐναλλάξ παθητικόν, διότι ἔνθεν μὲν τὸ ἐγὼ καθορίζεται ὑπὸ τοῦ οὐκ-ἐγὼ, ὅποτε τὸ ἐγὼ εἶναι παθητικόν καὶ τὸ οὐκ-ἐγὼ ἐνεργητικόν, ἔνθεν δὲ τὰνάπαλιν τὸ ἐγὼ καθορίζει τὸ οὐκ-ἐγὼ, ὅποτε

¹ Διὰ τοιούτων λόγων ἐκφράζει ὁ Ἔγκελος τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ Fichte. (Αὐτ. 615).

² Ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ εἶναι ἄμεσος, οὐχὶ παράγωγος· εἶναι καθ' ἑαυτὴν βεβαία καὶ αὕτη εἶναι μόνον τὸ ἐγὼ. Ἐγὼ ἀμφιβάλλω περὶ πάντων, δύναμαι νὰ ἄρω πάντα πλὴν τοῦ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τῷ Καντίῳ ἐν τῇ ὑπερβατικῇ ἀντιλήψει ὡς πηγὴ τῶν κατηγοριῶν καὶ ἰδεῶν. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ φιλόσοφος τῆς Καινιξβέργης ἀρύεται τὰς κατηγορίας ἐμπειρικῶς ἐκ τῆς Λογικῆς κατὰ τρόπον ἀφιλόσοφον καὶ ἀδικαιολόγητον, ὁ Fichte ζητεῖ νὰ παραγάγῃ ἐκ τοῦ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ νοεῖ καὶ ἐνεργεῖ καὶ παράγει ὁρμεμφύτως τὰς κατηγορίας. (Αὐτ. 618).

³ Ἐγὼ ἀντιτάττω πρὸς τὸ ἐγὼ ἄλλο, θέτω ἑμαυτὸν ὡς μὴ τεθέντα· τοῦτο τὸ οὐκ-ἐγὼ εἶναι τὸ ἀντικείμενον, ἡ ἄρνησις ἐμοῦ. (619 ἐξ. 622).

⁴ «Τὸ ἐγὼ καὶ τὸ οὐκ-ἐγὼ τίθενται ἀμφοτέρωθεν διὰ τοῦ ἐγὼ καὶ ἐν τῷ ἐγὼ ὡς περιορίζοντα ἄλληλα, ἤτοι τίθενται οὕτως ὥστε ἡ πραγματικότης τοῦ ἑτέρου ἀναιρεῖ τὴν πραγματικότητα τοῦ ἄλλου». (Αὐτ. 623).

τὸ ἐγὼ εἶναι ἐνεργητικὸν καὶ τὸ οὐκ-ἐγὼ παθητικόν. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει τὸ ἐγὼ εἶναι θεωρητικὸν ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ πρακτικόν· ἐν μὲν ἐκείνῃ κρατεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, τῆς νοήσεως, ἐν δὲ ταύτῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρακτικοῦ λόγου, τῆς βουλήσεως¹.

Τὸ θεωρητικὸν ἐγὼ (ἢ θεωρητικὴ συνείδησις) γινώσκει ἑαυτὸ ὡς καθωρισμένον ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου, περιορισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ-ἐγὼ· ἡ δὲ παθητικότης αὕτη τοῦ ἐγὼ εἶναι αὐτὴ ἢ ἐνέργεια αὐτοῦ. Οἱ τρόποι, καθ' οὓς τὸ ἐγὼ θέτει ἑαυτό, εἶναι διάφοροι τρόποι τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, οὓς ἐπιζητεῖ νὰ μάθῃ ἢ φιλοσοφικὴ συνείδησις. Ἐνταῦθα πειράται ὁ Fichte ἐκ τοῦ ἀμοιβαίου περιορισμοῦ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ οὐκ-ἐγὼ νὰ παραγάγῃ τὰς διαφόρους κατηγορίας², ὡς καὶ τὴν φαντασίαν καὶ τὴν νόησιν³. Εἰς δὲ τὸ πρακτικὸν ἐγὼ προσνέμει τὸν πόθον, τὴν ἔφεσιν, ἧτις εἶναι ἀτελής ἐνέργεια· διότι τὸ οὐκ-ἐγὼ, ἐφ' ὃ ἐκεῖνο ἐνεργεῖ, εἶναι ἀπειρον πρόσκομμα. Δὲν φθάνει λοιπὸν ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ λόγου ὡς τῆς τελείας καὶ πραγματικῆς ἐνότητος ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἥτοι ἐγὼ καὶ οὐκ-ἐγὼ· ἐκείνη εἶναι κανονιστικὴ ἀρχὴ καὶ ἀκρότατος σκοπὸς (Sollen), καθὰ παρὰ Καντίω, εἶναι ἡ πίστις ὅτι ἀμφότερα εἶναι ἓν⁴. Ἡ ἐνότης τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς φύσεως δὲν γινώσκειται (εἰς τὴν συνείδησιν προσπίπτει μόνον ἢ ἀντίθεσις αὐτῶν) ἀλλὰ πιστεύεται, εὐρίσκεται ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ θεοῦ. Τὴν ἐνότητα ταύτην, ἧτις προεβλήθη ὡς τελικὸς σκοπὸς ἀνέφικτος καὶ ὡς ἰδέα ἀναγκαία, κατέ-

¹ Ἐνταῦθα ὑπάρχει ἀντίφασις μεταξὺ τῆς ἐνότητος τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ δυϊσμοῦ ἐγὼ καὶ οὐκ-ἐγὼ. Ἡ ἀντίφασις αὕτη μένει παρὰ πᾶσαν σπουδὴν τοῦ Fichte ἀδιάλυτος καὶ ὑπολείπεται μόνον προσπάθεια καὶ τάσις πρὸς διάλυσιν. (Αὐτ. 624 ἐξ.).

² Ὁ Fichte διερευνᾷ τοὺς τύπους τοῦ τοιούτου περιορισμοῦ καὶ ἀναπτύσσει τοὺς διορισμοὺς τοῦ ἀντικειμένου, οὓς ὀνομάζει κατηγορίας. Ὁ δ' Ἐγγελοσ παρατηρεῖ ὅτι αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ἔλλογος ἀπόπειρα πρὸς παραγωγὴν τῶν κατηγοριῶν. (Αὐτ. 626 ἐξ.).

³ Τὸ ἐγὼ εἶναι, λέγει, ἐνεργητικὸν καὶ ἐξέρχεται ἐξ ἑαυτοῦ· εὐρίσκει ὁμως ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ κώλυμα, συναντᾷ ὄρια καὶ ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτό. Ὅθεν γεννῶνται δύο κατευθύνσεις, ἡ μὲν πρὸς τὰ ἔξω ἢ δὲ πρὸς τὰ ἔσω· μεταξὺ ἀμφοτέρων αἰωρεῖται τὸ ἐγὼ καὶ τείνει νὰ συνενώσῃ αὐτάς· τοῦτο δὲ εἶναι ἡ φαντασία. Τὸ ἐγὼ πάλιν θέτει σταθερὰ ὄρια μεταξὺ τῶν δύο κατευθύνσεων· τοῦτο δ' εἶναι ἡ νόησις. (Αὐτ. 630).

⁴ Ἡ γνῶσις τῆς ἀπολύτου ἐνότητος ἐκλαμβάνεται ὡς πίστις εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ κόσμου τάξιν· ἡ δὲ πρακτικὴ πίστις εἰς τὴν τάξιν ταύτην (τὸν θεόν) εἶναι ἡ θρησκεία. «Ἡ πίστις — λέγει ὁ Fichte — εἰς ὑπεραισθητὸν κόσμον ἀνήκει κατὰ τὴν ἡμετέραν φιλοσοφίαν εἰς τὰς ἀμέσους ἀληθείας». (Αὐτ. 635).

στησεν ὕστερον ὁ Fichte ἐν τοῖς δημωδέστερον χαρακτῆρα ἔχουσι συγγραμμάσιν αὐτοῦ κρηπίδα τῆς φιλοσοφίας καὶ πρώτην τοῦ κόσμου ἀρχήν. Λέγει λοιπὸν ἀπλούστερον· «Οὐχὶ τὸ πεπερασμένον ἐγὼ ἀλλ' ἡ θεία ἰδέα εἶνε ἡ βάσις πάσης φιλοσοφίας· πᾶν ὅ τι ὁ ἄνθρωπος ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖ, εἶναι μηδαμινόν. Πᾶν ὄν εἶναι ζῶν καὶ δοῶν. Οὐδεμία δὲ ἄλλη ὑπάρχει ζωὴ παρὰ τὸ ὄν καὶ οὐδὲν ἄλλο ὄν παρὰ τὸν θεόν· ὁ θεὸς εἶναι ἀπόλυτον ὄν καὶ ἀπόλυτος ζωὴ. Ἡ θεία οὐσία ἐξέρχεται ἐξ ἑαυτῆς, ἀποκαλύπτεται καὶ ἐκδηλοῦται ὡς κόσμος»¹.

21. Ὁ Ἔγγελος τιμᾷ προσηκόντως τὸ ἔργον τοῦ Fichte² καὶ μνημονεύει τὰς πρὸς τὸ σύστημα αὐτοῦ συναφεῖς θεωρίας τοῦ Φρειδερίκου von Schlegel, τοῦ Schleiermacher καὶ τοῦ Novalis. Ὁ μὲν πρῶτος εἰσηγήσατο τὴν μεγαλοφυᾶ εἰρωνείαν, τὴν χλεύην τοῦ κόσμου, προερχομένην ἐκ τούτου, ὅτι τὸ ὑποκείμενον γινώσκει ἑαυτὸ ὡς τὸ ἀπόλυτον καὶ ἐκλαμβάνει πάντα τὰ ἄλλα ὡς μάταια. Ὁ δὲ δεύτερος κατέφυγεν εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἐπίπνοιαν, διότι τὸ ὑποκείμενον ἀπελπίζει περὶ τῆς ἀληθείας καὶ εὕρισκει βεβαιότητα ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐνδόμυχον ἀνάπαυσιν ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς συναισθήμασιν. Ὁ δὲ τρίτος παρεδέχετο τὸν ποιητικὸν καὶ θρησκευτικὸν τῆς ὠραίας ψυχῆς πόθον πρὸς τι σταθερόν³. Σπουδαίαν πρόοδον περαιτέρω τοῦ Fichte ἐπετέλεσεν ὁ Schelling⁴.

22. Ὁ Schelling⁵ ὠρμήθη μὲν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου⁶ καὶ τοῦ Fichte ἔθετο δὲ ὡς βάσιν τὴν περὶ ἐνότητος τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι ἀρχὴν τοῦ Jacobi, πλὴν ὅτι ταύτην ἀκριβέστερον καθώρισεν. Ἐν τῷ «Συστήματι τῆς ὑπερβατικῆς ἰδεοκρατίας», ἐνθα ὁμολογεῖ ἑαυτὸν ὀπαδὸν τοῦ Fichte, δεικνύει ὁ Schelling ὅτι πᾶσα γνῶσις στηρίζεται ἐπὶ τῆς συμφωνίας τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον· ἡ δὲ συμφωνία αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐνότητος καὶ ταυτότητος πράγματος καὶ ἐννοίας. Τὸ μὲν σύνολον τῶν ἀντικειμένων ὀνομάζεται φύσις, τὸ δὲ σύνολον τῶν ὑποκειμένων καλεῖται Ἐγὼ ἢ νόησις.

¹ Αὐτ. 640.

² Αὐτ. 640 ἐξ.

³ Ἐνταῦθα μνημονεύονται καὶ ἄλλοι, ὡς ὁ Fries, ὁ Bouterwek, ὁ Krug, οὓς ὁ Ἔγγελος φαίνεται ὀλίγον ἐκτιμῶν. (Αὐτ. 641 ἐξ. πβλ. καὶ 628. 629).

⁴ Αὐτ. 646.

⁵ Βιογραφικὰς σημειώσεις ἐπιθι ἀνωτ. σελ. 56.

⁶ Ὁ Schelling χωρεῖ περαιτέρω τοῦ Καντίου, διότι στρέφει τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὸ περιεχόμενον, τὴν ἀλήθειαν, καὶ οὐχί, ὡς ἐκεῖνος, ἐπὶ τὴν ὑποκειμενικὴν γνῶσιν. (Αὐτ. 657).